

עוד שירצה את חברו: בין מחילה להתאחדות הרהורים תחביריים, פרשניים והגותיים בעקבות המשנה במסכת יומא ח, ט*

המחלוקת בפסוק הטעמים
אופיה של הכפרה
האם עבירה כלפי הזולת היא גם עבירה בין אדם למקום?
סיכום

אֵת זֶה דָּרַשׁ רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ - עֲבֹרוֹת
שֶׁבִין אָדָם לְמָקוֹם יוֹם הַכַּפּוּרִים מִכַּפֵּר, עֲבֹרוֹת שֶׁבִין אָדָם לְחֵבֵרֹו אֵין יוֹם
הַכַּפּוּרִים מִכַּפֵּר עַד שְׁיִרְצָה אֶת חֵבֵרוֹ. אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא: אֲשֶׁרֵיכֶם יִשְׂרָאֵל,
לִפְנֵי מִי אַתֶּם מִטְהָרִין וּמִי מִטְהָר אֶתְכֶם - אֲבִיכֶם שְׁבַשְׁמִים, שֶׁנֶּאֱמַר וְזָרַקְתִּי
עֲלֵיכֶם מִים טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם. וְאֹמַר מִקּוֹה יִשְׂרָאֵל ה', מִה מִקּוֹה מִטְהָר אֶת
הַטְּמֵאִים אִף הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִטְהָר אֶת יִשְׂרָאֵל.

המחלוקת בפסוק הטעמים

דבריו של ר"א ב"ע, שיום הכיפורים מכפר רק על עבירות שבין אדם למקום, נחשבים בדרך כלל לקביעה מוסכמת ללא חולק, ודברי רבי עקיבא שבסיפא נקראים במנותק מדברי רבי אלעזר בן עזריה שקדמום ומתפרשים כסיום חגיגי ונשגב של מסכת יומא. אולם קיימת אפשרות להבין שרבי עקיבא בא לחלוק על מדרשו של ר"א ב"ע, ולדעתו יום הכיפורים מכפר על כל העבירות, גם אלו שבין אדם לחברו. כך הציע בזמנו הרב מרדכי ברויאר ז"ל, ולדעתו מוקד מחלוקת זו הוא בפסוק טעמים¹. על פי הטעמים שלפנינו, 'לפני ה' הוא משלים של 'תטהרו', וכך מתחלק הפסוק:

כִּי־בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטָהַר אֶתְכֶם || מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם | לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ.
אולם בניגוד לפסוק הטעמים סובר רבי אלעזר בן עזריה ש'לפני ה' הוא לוואי

* תודתי לפרופ' יוסף עופר על הערותיו בענייני לשון ותחביר.
1 בספרו טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמת (ירושלים תשמ"ב) עמ' 375.

של 'חטאתיכם', כלומר מכל חטאתיכם [אשר] לפני ה' תטהרו², אך לא מאלו שבין אדם לחברו. לשיטת ר"א ב"ע יש להטעים כך:

כִּי־בַיּוֹם הַזֶּה יִכְפֹּר עֲלֵיכֶם לְטַהַר אֶתְכֶם || מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' | תְּטַהְרוּ.

על פי ר"מ ברויאר רבי עקיבא היה מודע לדרשת ר"א ב"ע, ובא לחלוק עליו ולפרש את המקרא כפי שעולה מן הטעמים שלפנינו, שהרי כל דבריו רומזים ללשון המקרא הנדרש על ידי קודמו: 'לפני מי אתם מיטהרין' - אמור כנגד 'לפני ה' תטהרו', ו'מי מטהר אתכם' - אמור כנגד 'לטהר אתכם'. לשיטת ר"ע יש לחלק את הפסוק כפי הטעמים שלפנינו. כלומר: לא חטאתיכם הם לפני ה' - אלא הטהרה היא לפני ה', ולפיכך 'אשריכם ישראל', שהרי אתם מיטהרים לפני אביכם שבשמים³. נמצא שלדעת ר"א ב"ע המילים 'לפני ה' מוסבות על החטא, ולדעת ר"ע הן מוסבות על הטהרה ממנו⁴.

2 הלכה הנובעת מחלוקה תחבירית דומה נמצאת בכריתות כה, ב בנוגע לכפרת יום הכיפורים על חייבי אשם תלוי: 'א"ר אלעזר אמר קרא מכל חטאתיכם לפני ה' וגו', חטא שאין מכיר בו אלא המקום יום הכפורים מכפר. אף כאן המשמעות היא שהחטא הוא לפני ה', ולא הכפרה.

3 לפי זה העיר ר"מ ברויאר כי הפסוקים המובאים על ידי רבי עקיבא בסוף דבריו ו'ח' לו, כה; יר' יז, יג, מובאים רק כראיה נוספת, שהרי הפסוק בויקרא הוא מקרא שאין לו הכרע.

4 בדומה לכך ביאר גם שמחה קוגוט (המקרא בין טעמים לפרשנות [ירושלים תשנ"ו] עמ' 64: "המעמד התחבירי של 'לפני ה' בדרשת ר' אלעזר בן עזריה הוא לוואי לצירוף השמני 'מכל חטאתיכם' הקודם לו, ואילו בדרשת ר' עקיבא הוא משלימו של הצירוף הפועלי 'תטהרו' הבא אחריו". ובמקום אחר (שם עמ' 125) הוסיף: "הדרשה [=של רבי אלעזר בן עזריה] מחברת את 'לפני ה' אל 'מכל חטאתיכם', ובד בבד היא מנתקת את 'לפני ה' מ'תטהרו'; בכך משתנה המעמד התחבירי של 'לפני ה' מתיאור המתייחס לפועל 'תטהרו' ללוואי המתייחס ל'חטאתיכם'". לדעת קוגוט שתי הדרשות, הן זו של ר"ע והן זו של ר"א ב"ע, חורגות מן הפשט, המהווה למעשה אפשרות תחבירית שלישית, וכך כתב: "שתי הדרשות אינן מתאימות כנראה לפשט, המבקש להצמיד את 'מכל חטאתיכם' למה שקדם לו, כך: '...לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו'. דרשת ר' אלעזר בן עזריה התרחקה מאוד מפשט זה, ואילו דרשת ר' עקיבא - ובמקביל פיסוק בעלי הטעמים - אף שקרובה היא יותר לפשט, אין היא מפסקת בדיוק כמתבקש ממנו, אלא מגיבה כנראה לדרשה החלופית ומדגישה 'מכל חטאתיכם' (ולא רק מאלה שבין אדם למקום) לפני ה' תטהרו" (שם, עמ' 64). כלומר, קיימת אפשרות פיסוק נוספת, שלא נזכרה כלל בדברי ראב"ע ור"ע והיא: כִּי־בַיּוֹם הַזֶּה יִכְפֹּר עֲלֵיכֶם לְטַהַר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם || לִפְנֵי ה' תְּטַהְרוּ. אולם, מאחר שדרשת ר"ע מגיבה רק לדרשת ראב"ע, לא הועלתה אפשרות זו. אכן, ראוי לעיין מהן השלכותיה ההלכתיות האפשריות של קריאה כזו, אולם לצורך ענייננו נתמקד רק בדרשותיהם של ר"א ב"ע ור"ע. (הערת פרופ' יוסף עופר: החידוש בדברי קוגוט, לדעתי, הוא שהקריאה "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" היא קריאה הבאה לחלוק על ר"א ב"ע: לא רק מחטאים בין אדם לחברו, אלא "מכל חטאתיכם". את הפירוש הזה ניתן לייחס לטעמי המקרא, שהרי הניחו את האתנחתא במילה "אתכם". לעומת זאת, אין בסיס מספיק לייחס את הפירוש הזה לר' עקיבא, כי הוא התייחס רק לצירוף "לפני ה' תטהרו" ולא רמז אפילו לצירוף

אופיה של הכפרה: התפייסות בין ישויות נפרדות או התאחדות נפשית

על בסיס ההבנה שרבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה קוראים באופן שונה את הפסוק, ברצוני להציע כי מעבר למחלוקת בפיסוק הטעמים קיימת מחלוקת רעיונית עמוקה בין רבי אלעזר בן עזריה לבין רבי עקיבא בהבנת ההתפייסות והסליחה, הן זו שבין אדם למקום והן זו שבין אדם לחברו.⁵

ראשית יש לברר את גבולותיה של המחלוקת בין התנאים. כפי שראינו, רבי עקיבא, בניגוד לר"א ב"ע, איננו מצמיד את 'לפני ה'" אל 'חטאתיכם'. האם חולק רבי עקיבא על ר"א ב"ע למעשה, וסובר שיום הכיפורים מכפר גם על עבירות שבין אדם לחברו, אף אם לא ריצה את חברו? על פי אופן קריאת הפסוק ע"י ר"ע משמע שהכפרה והטהרה הן **מכל** החטאים, גם מאלו שבין אדם לחברו.⁶ אולם רוב המפרשים לא פירשו כך, וטעם נכון בדבר: הייתכן שלדעת רבי עקיבא עשוי הקב"ה למחול לפוגע בעוד הנפגע מתענה ונמק בסבלו? והלא הכתוב צווה ואומר: 'הִכָּזָה יְהִיָּה צוֹם אֲבֹתָרְהוּ וכו' (ישעיה נח, ה): לפיכך מסתבר שרבי עקיבא איננו חולק על כך שהעבירה תימחל רק לאחר ריצוי החבר,⁷ אלא שהוא חולק על רבי אלעזר בן עזריה בהסבר אופייה של הכפרה ובדרך פעולתה, והדבר אמור הן בעבירות שבין אדם למקום, והן בעבירות שבין אדם לחברו, וכפי שיבואר לקמן.

ההקבלה הקיימת בדברי ר"א ב"ע בין חטא שבין אדם למקום לבין חטא שבין אדם לחברו, עשויה ללמד שלשיטת ר"א ב"ע הכפרה שלפני ה' מתרחשת באופן

המילים "מכל חטאתיכם" לצירוף הזה. העובדה שדבריו באים אחרי דברי ר"א ב"ע אינה מספקת לייחס לו את הפירוש הזה. אשר לרב ברויאר: הוא כתב אמנם "לא בא רבי עקיבא אלא לפרש את המקרא על פי חלוקת הטעמים", אבל הוא לא טען לזהות מוחלטת בין דברי רבי עקיבא לפיסוק הטעמים; אפשר לומר שר' עקיבא וגם טעמי המקרא מתנגדים לחלוקתו התחבירית של ר"א ב"ע).

5 כאמור למעלה, רוב המפרשים לא ראו את דברי רבי עקיבא כחולקים על ר"א ב"ע, אפשר משום שדבריו לא הובאו בנוסח 'רבי עקיבא אומר' שהוא סגנון של מחלוקת אלא בנוסח 'אמר רבי עקיבא' שהוא סגנון של אמירה העומדת לעצמה. לכך יש להוסיף את העובדה שבחלק מנוסחי התלמוד דברי ר"ע אינם מופיעים כלל; כך למשל בכת"י מינכן חסרה דרשת רבי עקיבא, והמסכת מסתיימת בדרשת רבי אלעזר בן עזריה. וראה דקדוקי סופרים שהביא כת"י נוספים שלא גרסו את דרשת ר"ע, וכתב שכן מוכח גם מן הירושלמי בסוף פירקין.

6 על סמך הדרשה שלפנינו בלבד היה קשה לשלול הצעה זו. ואכן, האפשרות שעבירות שבין אדם לחברו נמחלות על ידי ה' בלא ריצוי החבר, עולה בגמרא לכל הפחות כהוה אמינא: 'רמי ליה רב יוסף בר חבו לרבי אבהו, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר - והא כתיב אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים' (יומא פז, א).

7 כן מוכח גם מדברי ר"ע במדרש רבה במדבר יא, ז: 'רבי עקיבא אומר, כתוב אחד אומר ונקה וכתוב אחד אומר לא ינקה, היאך אפשר לקיים שני פסוקים הללו, אלא בדבר שבינך לביני ונקה, בדבר שבינך לבין חברך לא ינקה'.

דומה לריצוי החבר עד לקבלת התפייסותו⁸: כשם שחברי מתרצה על מה שחטאתי כלפיו, כך מתרצה הקב"ה ומכפר על מה שחטאתי נגדו. הכפרה משמעותה התפייסות, והיא מתנהלת עם כל 'בעל חוב' בנפרד: עם הקב"ה - ביחס לעברות שבין אדם למקום, ועם הזולת - ביחס לעברות שבין אדם לחברו. תפיסת הסליחה היא של פיוס, והיא מושגת על ידי דיאלוג בין החוטא לבין החבר שכנגדו חטא. לעומת זאת, על פי רבי עקיבא, איש הסוד, הטהרה מן החטא מושגת מתוך דבקות באינסוף עצמו⁹, כפי שעולה מפירושו המופלא לפסוק 'מְקוֹה יִשְׂרָאֵל ה'":¹⁰ הטהרה מן החטא מושגת באמצעות טבילה באלוקות עצמה כביכול, טבילה הרוחצת ומטהרת את כל הפגמים¹¹.

8 פיתוח של הקבלה זו נמצא אצל הרב יצחק הוטנר: 'עצם חובת בקשת המחילה בבין אדם לחברו יש לה אב ויש לה מקור בחובת הבעל תשובה בבין אדם למקום להתפלל ולבקש על הסליחה' (פחד יצחק, יום הכיפורים ל, ב). הדבר נכון לא רק ביחס למבקש המחילה, אלא אף ביחס למעניק אותה: 'חובת המחילה של הנחבל היא בדוגמת דרכיו של הקדוש ברוך הוא בסליחת העוונות (שם ל, י). כמה דוגמאות לכך: דברי הפוסקים כי המבקש מחילה מחברו צריך לפרש במה פגע בו, כשם שבידיו לפני ה' צריך לפרט את החטא (שם ג, יט; ל, ב); אין חובת מחילה באומר אחרת לו והוא וימחול לי (שם ג, יט). בדומה ל'אחטא ויום הכיפורים מכפר'. על פי עקרון זה מחדש הרב הוטנר כי הסיבה לכך שאין הנפגע חייב למחול למי שהוציא עליו שם רע, היא מפני שהוא מחלל שמו של חברו, ועל כך אין מחילה, כשם שעל חילול השם שכלפי שמיא רק המיתה מכפרת (שם לח). עקרון דומה מצאנו אצל ר' יצחק בלאזר, תלמידו של הגר"י סלנטר, שחסידותם של רב ורבי זירא, שהמציאו עצמם לפוגעים בהם, היא מעין דרכיו של הקב"ה הממציא עצמו אל החוטא (אור ישראל, וילנא תר"ס, עמ' עה).

9 כך פירש המהר"ל, נצח ישראל פרק נו: 'ואמרו זכרונם לברכה במסכת יומא מה מקוה מטהר טמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל. וזה, כי המקוה נקרא בשם הזה מפני שנקוים ונאספים המים לתוכו, והוא יתברך נקוים אליו כל המציאות, ולכך הוא מטהר את כל אשר נקוה ונאסף אליו. וישראל נקוים בפרט אל השם יתברך כמו שאמרנו, לכך מטהר אותם'. וכן בדרוש לשבת תשובה עמ' פד: 'והוסיף לומר ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים, שבשביל שישאל הם דבקים לגמרי בו יתעלה דבר זה עצמו הוא הסרת והסתלקות החטא מישראל... ועל זה אמר אשריכם ישראל על הדביקות הגמור הזה מבלי חציצה כלל עד שנעשים טהורים מאתו. ואשרינו ואשרי חלקנו בטהרתנו במקום טהור וקדוש הזה, אשר לא יטוהרו בו מלאכים עליונים כאשר ידוע לחכמי בינה'.

10 פשט הפסוק הוא לשון תקוה, על פי התקבולת: 'מְקוֹה יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעוֹ בְּעַת צָרָה' (ירמיה יד, ח), אך רבי עקיבא דורש זאת במשמעות של מקוה טהרה. ללא ספק עומד לנגד ר"ע השימוש של לשון טהרה ביחס לחטא בפסוק הנדון וכן במקומות רבים כגון ירמיה לג, ח: 'וְטַהֲרֵתִים מִכָּל עֲוֹנֵם אֲשֶׁר חָטְאוּ לִי וְסַלַּחְתִּי לְכָל עֲוֹנוֹתֵיהֶם' וכו'; יחזקאל לו, לג: 'כֹּה אָמַר ה' אֱלֹקִים בְּיָוֶם טַהֲרֵי אֶתְכֶם מִכָּל עֲוֹנוֹתֵיכֶם' וכו', אלא שבעוד ר"ע מפרש את הטהרה באופן מילולי, מסתבר שראב"ע מפרש אותה כאלגוריה.

11 גם אם דברי רבי עקיבא אינם אמורים במשמעות של דבקות עזה כל כך, עדיין שרירה וקיימת ההדגשה היסודית של רבי עקיבא שהטהרה היא לפני ה' דווקא, מה שאין כן לשיטת ר"א ב"ע.

מה שעשוי לחזק הסבר זה הוא המונחים השונים בהם משתמשים שני התנאים. על אף ששתי המילים נמצאות בפסוק הנידון, בוחר ר"א ב"ע להשתמש במילה **כפרה**, ואילו ר"ע משתמש במילה **טהרה**. הכפרה נראית כקרובה לפיוס והתרצות, כמו: 'כִּי אָמַר אֶכְפְּרָה פָּנָיו בְּמִנְחָה הַהִלְכָת לְפָנָיו' (בראשית לב, כ), ולפיכך מסתבר ששורש החטא לדעת ר"א ב"ע הוא במרי שעורר את רוגזו של ה'. אולם רבי עקיבא משתמש במילה טהרה, ומכאן שלדעתו החטא מוגדר כטומאה, כפגם רוחני, והתיקון - כטהרה, כלומר כתיקון הנשמה¹².

עוד נראה שקיימת מחלוקת נוספת בין ר"א ב"ע לבין ר"ע בנוגע לפירושה של המילה 'טטהרו': לדעת ר"א ב"ע משמעותה **מצוה**, ולדעת ר"ע משמעותה **הבטחה**. כלומר לשיטת ר"א ב"ע קיימת הקבלה בין עבירות שבין אדם לחבירו לעבירות שבין אדם למקום, וכשם שצריך אדם לרצות את חברו כך הוא צריך לרצות את קונו, ומשמעות המילה תְּטַהְרוּ היא ציווי: טהרו עצמכם¹³; לפי זה ברור שלא תתכפרנה לכם עבירות שבין אדם לחברו שאותן לא תיקנתם ומהן לא היטהרתם. לעומתו מדגיש ר"ע את הצד האלוני: 'מי מטהר אתכם אביכם שבשמים', 'זרקתי עליכם' וכו'. המילה 'תְּטַהְרוּ' איננה מצוה אלא תיאור מצב, והטהרה באופייה, כטהרת הגוף בעקבות טבילה במקוה, מתרחשת מעצמה¹⁴.

הדברים נגזרים מתוך מחלוקתם הנ"ל בפיסוק טעמים. שהרי לדעת ר"א ב"ע, 'לפני ה'" הוא לוואי של 'חטאתיכם', ולפיכך המילה **טטהרו** העומדת לעצמה, מרמזת כנראה על פעילות אנושית: טהרו עצמכם מכל חטאתיכם אשר לפני ה'. לעומת זאת לדעת ר"ע 'לפני ה'" הוא משלים של **טטהרו**, ומשמעות הצירוף היא שהטהרה מושגת על ידי ההתקרבות אל ה' בלבד, ללא צורך בפעילות אנושית נוספת. מכאן הסיק ר"ע שה' הוא המטהר את עמו, ולפיכך הוא נפעם כל כך מפסוק זה: 'אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין (זוהי המקבילה ל'לפני ה' טטהרו') מי מטהר אתכם (זו המקבילה ל'לטהר אתכם') - אביכם שבשמים'. ולא נחה דעתו עד שלימד שלא זו בלבד שה' מזה על עמו את מי הטהרה, אלא שהקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו הוא כביכול מקוה טהרה לישראל: 'מִקְוֵה יִשְׂרָאֵל ה'". לעומתו לדעת ר"א ב"ע הטהרה איננה מתרחשת מתוך דבקות נשמית עליונה בקב"ה, אלא נעשית באופן הלכתי-משפטי: העיון נמוך על ידי תיקון החטא בלבד.

12 המהר"ל מבחין בהרחבה בין שתי תפיסות של חטא וסליחה: תפיסה של מרי המתוקן על ידי פיוס וריצוי, לעומת תפיסה של חסרון המתוקן על ידי דבקות, שאותה הוא רואה כנכונה יותר (גור אריה במדבר כח, טו), ואפשר ששתי התפיסות הללו מקבילות בהתאמה למחלוקת ר"א ב"ע ור"ע.

13 פרשנות דומה של 'טטהרו' כצווי ולא כהבטחה נמצאת אצל רבינו יונה, שערי תשובה ד, יז.

14 הדעת נוטה שרבי עקיבא סובר כדעת רבי, שיום הכיפורים מכפר גם בלא תשובה. עיין יומא פה, ב, שבעות יג, א, כריתות ז, א.

האם עבירה כלפי הזולת היא גם עבירה בין אדם למקום:

כשם ששונה השקפתם של ר"ע ור"א ב"ע על הכפרה או הטהרה בחטאים שבין אדם למקום, כן שונה השקפתם על חטאים שבין אדם לחברו. לדעת ר"א ב"ע עבירות שבין אדם לחברו הן עבירות כלפי הזולת, ולא כלפי ה' באופן ישיר. אמנם ודאי שכל עבירה שבין אדם לחברו היא גם עבירה למקום שציוה עליה¹⁵, אך אין היא אלא הפְּרָאת מצוותו; לפיכך דרך הכפרה היא לרצות את חברו, ובנוסף לבקש מחילה מאת ה' על שעבר על מצוותו.

ויתכן לומר יותר מזה, שלשיטת ר"א ב"ע אין צורך כלל בכפרת ה', ומספיקה מחילתו של החבר בלבד. לפי זה יש לפרש שכוונתו בדבריו במשנה היתה שעבירות שבין אדם לחברו אינן מתכפרות כלל על ידי יום הכיפורים, וצריך לדאוג לכפרתן על ידי ריצוי החבר. לפי הסבר זה אין צורך ביום הכיפורים כדי לכפר על עבירות שבין אדם לחברו¹⁶. אפשרות זו מצריכה עיון בתחביר לשון המשנה. ההבנה המקובלת היא שריצוי החבר שבסיפא של המשנה הוא התנאי שבו תתקיים הרישא – כפרת יום הכיפורים¹⁷. כלומר, בביטוי 'אין... עד' הכוונה היא שאין A 'פועל' לבדו אלא אם כן יתקיים התנאי B, כמו (כתובות ה, ג): 'אין האשה אוכלת בתרומה עד שתכנס לחופה'. אולם על פי הצעת יש לקרוא באופן אחר: 'עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר [כלל וכלל] עד שירצה את חברו' [כלומר הריצוי בלבד הוא המכפר]¹⁸.

- 15 ראה פרי חדש או"ח סי' תרו בשם מהר"ש גרמיזאן: 'עבירה שבין אדם לחברו יש בה חלק למקום, כגון אם ביזהו בדברים, הרי עבר אוהבת לרעד כמוד וכיוצא, וכל זמן שלא הרצה את חברו אפילו מה שבין אדם למקום אינו מכפר.'
- 16 במילים אחרות: העבירות שבין אדם לחברו נפתרות במישור ה'אזרחי' בלבד, ואין צורך בהתערבות מ'גבוה' – הדין ה'פלילי'. גם אם לא נפריד כל כך בין שני המישורים, עדיין ניתן לומר שהקב"ה העניק לנפגע את כח הכפרה שלו ובכך, את האפשרות לכפר על חטאי חברו כלפיו.
- 17 הבנה כזו במשנתנו נמצאת אצל ר' מאיר שמחה הכהן במשך חכמה ויקרא טז, ל, המפרש שגם אחר שירצה את חברו אין נמחל לו עד שיגיע יום הכיפורים.
- 18 יש להודות שקריאה כזה איננה רווחת, אך דומה שאיננה בלתי אפשרית. עיין למשל במשנה יבמות טו, ו: 'האשה שהלכה היא ובעלה למדינת הים ובאה ואמרה מת בעלי תנשא ותטול כתובתה וצרתה אסורה, היתה בת ישראל לכהן תאכל בתרומה, דברי רבי טרפון. ר' עקיבא אומר אין זו דרך מוציאתה מידי עבירה עד שתהא אסורה לינשא ואסורה מלאכול בתרומה'; שם הכוונה בפשטות: אין A מועיל כלל אלא יש צורך ב-B. (הערת פרופ' יוסף עופר: צירוף דומה בארבע פעמים בדברי רבי עקיבא במשניות ו-ז שם, ולפי דרך זו כל ארבע הפעמים יתפרשו כך. זהו פירוש אפשרי, אך אולי לפנינו מעין משפט חסר: 'אין זו דרך מוציאתו מידי עבירה, [ואינו יוצא מידי עבירה] עד שישלם לכל אחד ואחד'. לפי הדרך הזאת הצירוף "אין... עד" מתפרש בהוראתו השכיחה. הישום האפשרי (אך לא הכרחי) במשפט שלנו יהיה לפי זה: 'עבירות שבין אדם לחברו אין יוהכ"פ מכפר, [ואינו מתכפר] עד שירצה את חברו'. אפשר להקביל לכך את הצירוף 'אין... A אלא... B'. ברוב המקרים הוא מתפרש אם B אז A. אבל במיעוט המקרים הוא מתפרש B' ולא A, כגון: תרומות יא, ז:

מה שתומך בהסבר זה הוא ההקשר שבו משובצת המשנה. המשנה שלפניה (ח) עוסקת בחילוקי כפרה מסוגים שונים – חטאת, אשם ודאי, מיתה, יום הכיפורים ותשובה, ולא רק בכפרת יום הכיפורים, ולפיכך יתכן שהמשנה באה לייחד את כפרת יום הכיפורים לתחום מסויים (בין אדם למקום) ולחלק בינו לבין תחום אחר (בין אדם לחברו) הדורש כפרה מסוג אחר¹⁹. הדברים גם מתאימים לרוחה של ברייתא 'ארבעה חילוקי כפרה', שגם הם נמסרו לנו מפי רבי אלעזר בן עזריה²⁰. ואף שלפי הברייתא הזו בדרך כלל במצוות לא תעשה זקוקים אנו לכפרת יום כיפור, יתכן שלפי דרכנו בעבירות שבין אדם לחברו די בריצוי בלבד, ואז מתכפר לו מיד, כמו במצוות עשה²¹.

כך או כך, לדעת ר"א ב"ע חלוקות העבירות שבין אדם לחברו מאלו שבין אדם למקום, אולם אין הדבר כן לדעת רבי עקיבא. לדעת רבי עקיבא, כל עבירה שבין אדם לחברו היא בד בבד גם עבירה שבין אדם למקום, ולא בשל העבירה על ציווי ה' בלבד – אלא גם בשל הפגיעה בצלם אלוקים שבאדם²², ולכן גם בעבירה שבין אדם לחברו יש צורך בכפרת חלק גבוה²³. לפיכך, אם לדעת ר"א ב"ע מכפר יום

וְכֹן חֲבִית שֶׁל שָׁמֶן שֶׁנִּשְׁפָּכָה, אִין מְחִיבִין אוֹתוֹ לְהִיּוֹת יוֹשֵׁב וּמְטַפֵּחַ, אֶלָּא נוֹהֵג בָּהּ כְּדֶרֶךְ שֶׁהוּא נוֹהֵג בְּחֵלִין; שְׁבִיעִית ט, ט: וְחֻכְמִים אוֹמְרִים, אִין הַחוּטָא נִשְׁכָּר, אֶלָּא יִמְכְרוּ לְאוֹכְלֵיהוֹן, וְדַמִּיהֶם יִתְחַלְקוּ לְכָל אָדָם.

19 מבנה דומה במקצת מצוי בהסבר הגמרא לשיטת רבי: 'תשובה בעיא יום הכפורים – יום הכפורים לא בעיא תשובה'. (יומא פה, ב).

20 'שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה: שמעת ארבעה חילוקי כפרה... (יומא פו, א). מסתבר שהמגוון של אפשרויות הכפרה שמצינו בתנ"ך, הוא שמוליד את הנסיון לארגן, לסדר ולהבין את היחסים בין האפשרויות הללו. וכן נראה במכילתא (בחדש פרשה ז). ובירושלמי (מב ע"א), שם הדברים מובאים כמדרש הלכה שלם: 'כתוב אחד אומר' וכו'. וכאמור, ייתכן שגם ריצוי החבר הוא אחד מחילוקי הכפרה.

21 פרשנות דומה נמצאת אצל הרב יצחק הוטנר בביאורו לברייתא של ארבעה חילוקי כפרה (יומא פו, א): 'עבר על לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר'. על פי הרב הוטנר, אין הכוונה שהכפרה מצטברת על ידי ההתווספות של כפרת יום הכיפורים על כפרתה של התשובה, אלא שהתשובה אמנם מכפרת במקצת, עד יום הכיפורים, אולם כשמגיע יום הכיפורים, הרי הוא מחליף לגמרי את מקומה של כפרת התשובה, ומכפר באופן עצמאי לחלוטין. ראיה להבנה זו של המילה 'תולה' מביא הרב הוטנר מן היחס שבין אשם תלוי לבין חטאת. האשם התלוי תולה כל זמן שלא נודעה לו חטאתו, אולם כשנודעה לו חטאתו הוא מביא קרבן חטאת, המכפר באופן עצמאי ללא קשר לאשם (פחד יצחק, יר"כ ג, יא).

22 נזכר שרבי עקיבא הוא בעל המימרא באבות ג, יד: 'חביב אדם שנברא בצלם'. וע"ע במהר"ל דרך חיים שם עמ' קמה, ובעמ' קלה ביחס למלבין פני חברו ברבים, ובנתיב אהבת הריע עמ' נה.

23 כלומר, מחילתו של המימד האלוקי הקיים באדם. הביטוי 'כפרת חלק גבוה' לקוח מדברי האחרונים בענייננו (ראה למשל לעיל הערה 15), אולם הוא משמש כאן במשמעות שונה: האחרונים התכוונו לכך שבכל עבירה שבין אדם לחברו יש גם עבירה שבין אדם למקום,

הכיפורים רק על עוונות שבין אדם למקום, ומן העוונות שבין אדם לחברו מתכפר רק החלק שבין אדם למקום שהיא ההמראה על ציווי ה', הרי לשיטת ר"ע ביום הכיפורים מתרחשת כפרת כל החטאים, גם אלו שבין אדם לחברו, וכדברי הפסוק: **'מַפֵּל חַטָּאתֵיכֶם לְפָנַי ה'** תִּטְהָרוּ' - באמצעות ההתכללות של האדם וחברו כאחד ב'מקוה' האלוקי, היינו בשכינה המאחדת את נשמותיהם. ומטרת הריצוי, שכאמור לעיל בוודאי נצרך גם לפי ר"ע, היא לאפשר את אותה אחדות מטהרת²⁴.
סמך להסבר זה, ניתן למצוא בברייתא המובאת במסכת ראש השנה (יז, ב - יח, א):

שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל, כתיב בתורתכם אשר לא ישא פנים, וכתיב ישא ה' פניו אליך! נטפל לה רבי יוסי הכהן, אמר לה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה, לאדם שנושה בחברו מנה וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך, הגיע זמן ולא פרעו בא לפייס את המלך, ואמר לו, עלבוני מחול לך, לך ופייס את חבירך. הכא נמי כאן בעבירות שבין אדם למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחברו. **עד שבא רבי עקיבא ולימד**, כאן קודם גזר דין כאן לאחר גזר דין.

לדעת רבן גמליאל המלך יכול למחול על עלבונו, אך מלבד זאת יש צורך לפייס גם את החבר. אולם רבי עקיבא לא קיבל הסבר זה, כנראה משום שלדעתו המחילה

שהרי עבר על מצות ה' שלא לפגוע בזולת ווכפי שפירשנו לדעת ר"א ב"ע), אך על פי דרכנו בשיטת ר"ע יש להבין אחרת: העבירה שבין אדם למקום אינה משום ההמראה על מצות המקום, אלא משום הפגיעה בצלם אלוקים שבאדם, והוא חלק גבוה.
24 וכפי שלימדונו גדולי הקבלה והחסידות. לדוגמה: של"ה מסכת יומא עמוד התשובה וסט ע"ב): 'כתב האלוקי מהר"ם קורדוואר בספר עבודת יוה"כ, נודע כי כל עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר, אמנם עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו. והטעם לזה כי הנשמות מתראות לפניו ביום זה בסוד הבינה שהוא שורש אל הנשמות, והנשמות הנכנעות בתשובה הם המעוררות התשובה העליונה, שכן דרך השורשים להתפעל מענפיהם, ועתה אם ימצא בינו לבין חברו טינא הרי הוא מפריד ומחלק השורש העליון, וכמעט מכניס בו שנאה שהוא פירוד, ואיך אפשר שישפיע עליו אור התשובה והוא מפריד בו ח"ו. לכך אנשי מעשה שבדור התנאים והאמוראים אף אם היו הם הנעלבים היו ממציאין עצמם לעולביהם כדי שיתרצו זה לזה כדמוכח בגמרא'. כעין זה בשפת אמת ליום כפור (תרנ"א): 'איתא במשנה עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו כו'. דהנה ביוכ"פ נעשין בניי אחדות אחד כדאיתא ולו אחד בהם זה יוה"כ"פ. וכמו שיום זה מאחד כל הימים כן מתאחדין בו כל הנפשות. כי באמת הנפשות קרובין. רק ע"י החטאים בא הריחוק ופירוד. כמ"ש עונותיכם היו מבדילין ביניכם לבין אלוקיכם. ויש עבירות שגורמין פירוד בין אדם למקום ויש שגורמין פירוד בין אדם לחבירו. ויתכן לפרש מבדילין ביניכם ממש. וגם בין אלוקיכם כנ"ל. וצריכין לתקן ב' מיני פירוד אלו. וז"ש עבירות שבין אדם לחבירו אינו דוקא גזילה וכדומה. רק עבירות שגרמו פירוד בין אדם לחבירו כמו לא תשנא כו' אחיך כו' וכדומה. ועד שירצה את חברו פ' שיחזור להיות רוצה ואוהב את חברו כמ"ש חז"ל ואהבת לרעך כמוך זהו כלל גדול בתורה'.

שבין אדם לחברו היא עצמה, מיניה וביה, גם המחילה שבין אדם למקום - החלק האלוקי שבנפגע סולח לפוגע.

סיכום

רבי אלעזר בן עזריה רואה את הסליחה כדו שיח בין שתי ישויות נבדלות, הן בסליחה שבין אדם למקום והן בזו שבין אדם לחברו; יום הכיפורים מכפר על העבירות שבין אדם למקום באמצעות תשובה ('תטהרו' היא מצוה), ואילו העבירות שבין אדם לחברו מיתקנות באמצעות ריצוי החבר, ואולי אפילו אין כלל צורך ביום הכיפורים לשם כך. לעומת זאת רבי עקיבא רואה את הסליחה כהתאחדות וכהתכללות במקוה האלוקי. 'תְּטַהְרוּ' לשיטתו הוא הבטחה ולא מצוה, משום שטירה זו מתרחשת ממילא, ולא כתוצאה של מעשה אנושי. גם בין אדם לחברו מתרחש תהליך דומה, כאשר הסליחה היא ביטול המחיצות שבין אדם לאדם, והתאחדותם מתוך דבקותם באלוקות. איחוד זה אפשרי מתוך השיבה אל שורש הנשמה האלוקי המשותף המתגלה ביום הכיפורים.

מתוך כך מסתבר ששני התנאים יחלקו ביניהם גם באשר לאופי ההתפיסות הנדרשת. בעוד שעל פי ר"א ב"ע הפוגע והנפגע נשארים בעצמיותם המבודדת, ואין צורך אלא במחילה המבטלת את הכעס והרוגז אך לא בהתקרבות נפשית עמוקה, הרי שלדעת ר"ע יש להגיע לידי התכללות והתאחדות ממשית, שהביטוי שלה הוא קרבת נפש עמוקה בין הפוגע לנפגע²⁵.

25 הבחנה דומה בין שני סוגי פיוס נמצאת אצל הרב הוטנר, פחד יצחק ליום הכיפורים מאמרים ב, ג, ל. הרב הוטנר איננו דן בר"ע ובר"א ב"ע, אולם מבחין בין בקשת המחילה של כל ימות השנה, שתכליתה רק לבטל את הרוגז, לבין ריצוי החבר בערב יום הכיפורים שתכליתה להגיע לאהבה.